

COVID-19 ENFEKSİYONU SEYRİNDE ANNELERİN EMZİRME VE ANNE SÜTÜ HAKKINDA BİLGİ VE TUTUMLARI

Knowledge and Attitudes of Mothers About Breastfeeding During COVID-19 Infection

Ayşin NALBANTOĞLU^{1,2}, Burçin NALBANTOĞLU^{1,2}, Gülbin GÖKÇAY³

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Tekirdağ, TÜRKİYE.
² İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü ve Çocuk Sağlığı Enstitüsü, Sosyal Pediatri Doktora Programı, İstanbul, TÜRKİYE.
³ İstanbul Üniversitesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü, Sosyal Pediatri Anabilim Dalı, İstanbul, TÜRKİYE.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 28.05.2020 tarihinde 46048792-050.01.04-E protokol numarası ile onay alınmıştır. T.C Sağlık Bakanlığı 2020-05-06T14_41_09 protokol numarası ile çalışmayı onaylamıştır.

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı; Tekirdağ bölgesinde yaşayan COVID-19 aile içi yüksek riskli teması olan veya kesin laboratuvar tanısı konmuş emziren annelerin, pandemi döneminde anne sütü ve emzirme ile ilgili bilgi ve tutumları hakkında bilgi edinmektir.

Materyal ve Metot: Çalışmada, Tekirdağ il sınırları içinde ikamet etmekte olan ve COVID-19 enfeksiyonu tanısı alan kişi ile ev içi yakın temas öyküsü olan ya da kendisi laboratuvar ile kanıtlanmış, minimal semptom gösteren ve evde tedavi edilen COVID-19 (+) hasta olan 30 gün-6 ay arası bebeği olan annelerin iletişim bilgilerine Namık Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi ve Çocuk Sağlığı İzlem Polikliniği kayıtlarından ulaşılarak, araştırmaya dahil olmayı kabul eden gönüllülere telefon yoluyla demografik verileri içeren ve bu süreçteki emzirme deneyim ve tutumlarını inceleyen bir anket uygulanmıştır. Çalışma kriterlerine uygun 31 anneye ulaşılmış ve bunlardan 28 anne çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Tüm çalışma grubuna ulaşıldıktan sonra anket verileri toplanarak demografik özellikleri ve COVID-19 sürecinde emzirme deneyimleri, bilgi kaynakları ve bu süreçteki tutumları IBM SPSS 20.0 paket programı kullanılarak işlenmiş ve p < 0.05 istatistiksel anlamlılık düzeyi olarak kabul edilmiştir.

Bulgular: Araştırmaya katılan annelerin 11'i (%39.3) ev içi yakın temaslı olup, 17 (%60.7) anne laboratuvar testleri ile kesin COVID-19 tanısı konmuş, hafif klinik bulguları olan ve evde tedavi edilen kişilerdir. Temaslı ve hasta grupta annelerin emzirme deneyimleri sorgulandığında, temaslı olan annelerin %54.5'inin bebeklerini sadece anne sütü ile beslediği, %36.4'ünün ise anne sütü yanında formül mama da kullandığı görülmüştür. Ancak hasta olup evde tedavi almakta olan grupta, annelerin %35.3'nün bebeklerini sadece formül mama ile beslemeyi tercih ettikleri, sadece %17.6'sının bebeklerini tek başına anne sütü ile beslediği görülmüştür. Bulgularımıza göre hasta olan annelerin bebeklerini daha yüksek oranda formül mama ile besledikleri ve bebekleri ile farklı odayı paylaşma eğiliminde oldukları görülmüştür.

Sonuç: COVID-19 tedavisi sırasında emzirmenin sürdürülmesi konusunda gereken özen gösterilmelidir. Araştırmamızın sonuçlarına göre bu açıdan ailelerin bilgilendirilmesi önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, anne sütü, emzirme.

Abstract

Aim: The aim of this study is; to obtain information about the knowledge and attitudes of mothers who live in Tekirdağ region with high risk contact of COVID-19 in family or who have been diagnosed with a definite laboratory finding of COVID-19 about breastfeeding during the COVID-19 pandemic period.

Materials and Methods: Mothers with COVID-19 high risk contact in the family and have been diagnosed with definite laboratory findings of COVID-19 who are living in Tekirdağ and having a baby between 30 days and 6 months were included in the study. The records of the patients were obtained from Namık Kemal University Medical School, Pediatric Outpatient Clinic Well Child Unit and a questionnaire was applied to the volunteers who accepted to be included in the study. 31 mothers who met the study criteria were reached and 28 of them agreed to participate in the study. After reaching the whole study group, the survey data were collected and their demographic characteristics and breastfeeding experiences, information sources and attitudes during the COVID-19 process were processed using IBM SPSS 20.0 package program and p < 0.05 was accepted as the statistical significance level.

Results: Of the mothers participating in the study, 11 (39.3%) were in high risk contact at home, 17 (60.7%) mothers were definitively diagnosed with COVID-19 by laboratory tests, had mild clinical findings and were treated at home. When the breastfeeding experiences of the mothers were questioned, it was observed that 54.5% of the mothers who were in high risk contact only fed their babies with breast milk, and 36.4% used formula in addition to breast milk. However, 35.3% of the mothers preferred to feed their babies only with formula, in the group that was sick and receiving treatment at home, only 17.6% of them fed their babies with breast milk alone. According to our findings, it was observed that mothers who were sick fed their babies with formula at a higher rate and tended to share a different room with their babies.

Conclusion: Care should be taken to maintain breastfeeding during treatment for COVID-19. According to the results of our research, it is important to inform families in this regard.

Keywords: COVID-19, breastfeeding, human milk.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar:

Ayşin NALBANTOĞLU
Adres: Namık Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Tekirdağ / TÜRKİYE
E-posta: aysindr@hotmail.com

Article History / Makale Geçmişi:

Date Received / Geliş Tarihi: 12.08.2020
Date Accepted / Kabul Tarihi: 05.10.2020

GİRİŞ

Koronavirüsler (CoV), soğuk algınlığı gibi toplumda yaygın görülen, kendi kendini sınırlayan hafif enfeksiyon tablolarından, Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome, MERS) ve Ağır Akut Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome, SARS) gibi daha ciddi enfeksiyon tablolarına da neden olabilen büyük bir virüs ailesidir (1). 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Çin Ülke Ofisi, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde etiyojisi bilinmeyen pnömoni vakalarını bildirmiştir (2). 7 Ocak 2020'de etken daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir koronavirüs (2019-nCoV) olarak tanımlanmıştır. Daha sonra 2019-nCoV hastalığının adı COVID-19 olarak kabul edilmiş, virüs SARS CoV'e yakın benzerliğinden dolayı SARS-CoV-2 olarak isimlendirilmiştir (3,4). Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 salgınına 30 Ocak'ta "uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu" olarak sınıflandırmış, ilk salgının başladığı Çin dışında 113 ülkede COVID-19 vakalarının görülmesi, virüsün yayılımı ve şiddeti nedeniyle 11 Mart'ta küresel salgın (pandemi) olarak tanımlamıştır. Ülkemizde ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020'de saptanmıştır. Devam eden süreçte Dünyada olduğu gibi ülkemizde de vaka sayılarında artış görülmüş, ilk vakanın tespit edilmesinden Temmuz ayı ortasına kadar Türkiye'de 215.940 vaka tespit edilmiş ve 5419 kişinin ölümüne sebep olmuştur (5). COVID-19 salgınının başından itibaren, dünya genelinde 0-9 yaş arasında kayıp çok az sayıda özellikle yaşamın ilk döneminde bildirilmiştir. Daha büyük çocuklarda, 10-19 yaş arasında ise % 0,2 ölüm bildirimi yapılmıştır (6). Bu rakamlar ve bugüne kadar paylaşılan veriler değerlendirildiğinde, çocuklarda klinik tablonun daha hafif seyirli olduğu görülmektedir.

Hastalık esas olarak damlacık yoluyla bulaşmaktadır. COVID-19'un bulaştırıcılık süresi kesin olarak bilinmemekle birlikte, semptomatik dönemden 1-2 gün önce başlayıp semptomların kaybolmasıyla sona erdiği düşünülmektedir. Bağışıklığın güçlü olması hastalığın hafif atlatılmasında önemli rol oynamaktadır (7). Şu ana kadar literatürde çocuklarda anne sütü ile bulaş bildirilmemiştir (8). DSÖ' nün tüm olağanüstü durumlar için belirttiği gibi COVID-19 salgınında da anne sütü ile beslenmek başta olmak üzere koruyucu çocuk sağlığı prensipleri büyük önem kazanmaktadır. Salgınlar sırasında anne sütü ile beslenmenin korunması ve sürdürülmesi çok önemlidir çünkü anne sütünün eşsiz besinsel özelliklerinin yanı sıra immünolojik, anti-infektif ve immunomodülatör etkileri de bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Tekirdağ bölgesinde yaşayan COVID-19 aile içi yüksek riskli teması olan veya kesin laboratuvar tanısı konmuş emziren annelerin, pandemi döneminde anne sütü ve emzirme ile ilgili bilgi ve tutumları hakkında bilgi edinmektir.

MATERYAL VE METOD

Çalışma Tekirdağ il sınırları içinde ikamet etmekte olan ve COVID-19 enfeksiyonu tanısı alan kişi ile ev içi yakın temas öyküsü olan ya da kendisi laboratuvar ile kanıtlanmış, minimal semptom gösteren ve evde tedavi edilen COVID-19 (+) hasta olan 30 gün-6 ay arası bebeği olan annelerin iletişim bilgilerine Namık Kemal Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi ve Çocuk Sağlığı İzlem Polikliniği kayıtlarından ulaşılarak, araştırmaya dahil olmayı kabul eden gönüllülere telefon yoluyla demografik verileri içeren ve bu süreçteki emzirme deneyim ve tutumlarını inceleyen bir anket uygulanmıştır. Çalışma kriterlerine uygun 31 anneye ulaşılmış ve bunlardan 28 anne çalışmaya katılmayı kabul

etmiştir. Prematüre ve ilk 30 gün yeni doğan dönemi bebeği olan, annede yada bebekte kronik hastalık, annede emzirmeye engel oluşturabilecek ilaç kullanımı veya bebekte doğumsal metabolik hastalık olanlar çalışma dışı bırakılmıştır.

Çalışmaya başlamadan önce Namık Kemal Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 28.05.2020 tarihinde 46048792-050.01.04-E protokol numarası ile onay alınmıştır. T.C Sağlık Bakanlığı 2020-05-06T14_41_09 protokol numarası ile çalışmayı onaylamıştır.

Araştırma verileri araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda hazırlanan anket formu ile toplanmıştır. Çalışmaya dahil edilen annelere 01.06.2020 ve 01.07.2020 tarihleri arasında telefon yolu ile ulaşılarak iki bölümden oluşan anket soruları yönlendirilmiştir. İlk bölümde yaş, eğitim durumu, meslek, gebelik özellikleri gibi sosyodemografik özellikleri, bebeğin ve annenin sağlık ve doğum geçmişi, geçirilen hastalık şiddeti, mevcut tedavi sorgulanmış, ikinci bölümde ise; annenin daha önceki emzirme deneyimleri, şimdiki gebeliği süresince emzirme konusunda bilgi alma durumu, emzirme ile ilgili bilgi aldığı kaynaklar, anne sütü hakkındaki bilgi ve tutumları ve emzirmenin yararları hakkındaki düşüncelerini inceleyen 24 sorudan oluşan bir

anket uygulanmıştır. Tüm çalışma grubuna ulaşıldıktan sonra anket verileri toplanarak demografik özellikleri ve COVID-19 sürecinde emzirme deneyimleri, bilgi kaynakları ve bu süreçteki tutumları IBM SPSS 20.0 paket programı (SPSS Inc., Chicago, IL, USA) kullanılarak işlenmiş ve $p < 0.05$ istatistiksel anlamlılık düzeyi olarak kabul edilmiştir. İstatistiksel analizde; kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında (sosyodemografik veriler ve emzirme özellikleri) ve annelerin pandemi döneminde emzirme hakkındaki tutumlarının analizinde ki-kare testi kullanılmıştır. Sayısal veriler yüzde, ortalama ve standart sapma olarak ifade edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya katılan annelerin 11'i (%39.3) ev içi yakın temaslı olup laboratuvar ve klinik olarak hastalık bulgu ve semptomları olmayan ve herhangi bir tedavi verilmeyen grupta yer almakta iken, 17 (%60.7) anne laboratuvar testleri ile kesin COVID-19 tanısı konmuş, hafif klinik bulguları olan ve evde tedavi edilen kişilerdir. Temaslı ve hasta grupta yaş ortalaması sırasıyla 27.1 ± 8.17 ve 28.4 ± 8.64 olarak bulunmuştur. Bu iki grupta sosyodemografik veriler açısından istatistiksel farklılık saptanmamış olup, karşılaştırma Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. Temaslı ve hasta grubun sosyodemografik özellikleri

	Temaslı (n=11) (ortalama±SD)	Hasta (n=17) (ortalama±SD)	p
Anne Yaşı (yıl)	27.1 (8.17)	28.4 (8.64)	0.281
Bebek Yaşı (ay)	4.3 (1.62)	4.7 (1.95)	0.364
Parite	1.8 (0.36)	2.1 (0.44)	0.217
Eğitim Durumu (%)			
İlk	2 (%18.2)	4 (%23.5)	0.091
Orta-Lise	5 (%45.5)	8 (%47.0)	
Üniversite	4 (%36.3)	5 (%29.5)	
Doğum Şekli (%)			
NSD	6 (%54.5)	8 (%47.0)	0.168
C/S	5 (%45.5)	9 (%53.0)	

SD: Standart Deviasyon, NSD: Normal Spontan Doğum, C/S: Sezeryan Doğum

Temaslı ve hasta grupta annelerin emzirme deneyimleri sorgulandığında, temaslı olan

annelerin %54.5'inin bebeklerini sadece anne sütü ile beslediği, %36.4'ünün ise anne sütü

yanında formül mama da kullandığı görülmüştür. Ancak hasta olup evde tedavi almakta olan grupta, annelerin %35.3'nün bebeklerini sadece formül mama ile beslemeyi tercih ettikleri, sadece %17.6'sının bebeklerini tek başına anne sütü ile beslediği görülmüştür. İki grup arasında bu açıdan istatistiki olarak anlamlı fark bulunmuştur (Tablo 2). Annelerin pandemi öncesinde besleme tercihleri sorgulandığında ise; her iki grup arasında anlamlı fark olmadığı saptanmıştır (Tablo 2). COVID-19 tedavisi sırasında anne sütü vermeyi bırakan 8 hastaya (%47.1) nedeni sorulduğunda 1'i (%12.5) tedaviyi yürüten hekimin önerisi ile, 2'si (%25) birinci basamak hekimin önerisi ile ve diğer 5'i (%62.5) ilaç yan etkileri konusundaki endişeleri sebebiyle kendi istekleri ile anne sütü vermeyi bıraktıklarını

belirtmişlerdir. Annelere bu süreçte bebeklerinden uzaklıkları sorulduğunda; temaslı gruptaki annelerin % 81.8'inin bebeklerinin yatak yanında bulunduğunu ifade ederken, hasta ve tedavi alan grupta annelerin %17.6'sının bebekleri ile aynı odayı paylaştığı ancak bebeğin anne yatağının uzağında bulunduğunu ve %76.5'inin ise bebeklerinin farklı odada kaldığını ifade ettikleri belirlenmiştir (p=0.001). Bulgularımıza göre hasta olan annelerin bebeklerini daha yüksek oranda formül mama ile besledikleri ve bebekleri ile farklı odayı paylaşma eğiliminde oldukları görülmüştür. Her iki gruptaki annelerin varsa daha önceki bebeklerinde emzirme deneyimleri sorulmuş ve her iki grup arasında anlamlı farklılık saptanmamıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Temaslı ve hasta grubundaki annelerin emzirme deneyimleri (n=28)

	Temaslı (n=11)	Hasta (n=17)	p
Emzirme Öyküsü			
Sadece Anne Sütü	6 (%54.5)	3 (%17.6)	0.002
Anne Sütü+Formül Mama	4 (%36.4)	8 (%47.1)	0.031
Formül Mama	1 (%9.1)	6 (%35.3)	0.001
Pandemi Öncesi Emzirme Öyküsü			
Sadece Anne Sütü	8 (%72.7)	11 (%64.7)	0.063
Anne Sütü+Formül Mama	2 (%18.2)	4 (%23.5)	0.279
Formül Mama	1 (%9.1)	2 (%11.8)	0.117
Bebeğin Anneden Uzaklığı			
Yatak Yanında	9 (%81.8)	1 (%5.9)	0.001
Aynı Odada Fakat Yataktan	2 (%18.2)	3 (%17.6)	0.763
Uzakta	0 (%0)	13 (%76.5)	0.001
Farklı Odada			
Daha Önceki Emzirme Deneyimi			
Sadece Anne Sütü	4* (%57.1)	6* (%66.7)	0.083
Anne Sütü+Formül Mama	2* (%28.6)	2* (%22.2)	0.076
Formül Mama	1* (%14.3)	1* (%11.1)	0.187

* Çalışmaya katılan annelerin %42.9'u daha önce emzirmemişti

Her iki gruptaki annelere anne sütü hakkındaki bilgi ve tutumları ile ilgili sorular sorulmuş, pandemi döneminde COVID-19 (+) olan ve tedavi alan hasta grubundaki annelerin %76,5'i bebeklerinin formül mama ile beslemenin daha güvenli olduğunu düşündüklerini ifade etmişler, ayrıca temaslı gruptan farklı olarak %82.4'ü formül mamanın anne sütü kadar sağlıklı olduğu görüşüne katılmıştır. Her iki grup da, anne

sütünün bebekleri için en sağlıklı besin olduğunu düşünmenin yanında, pandemi döneminde anne sütünün biberon ile verilmesinin, hatta ilaç tedavisi alan anne bebeğinin formül mama ile beslenmesinin daha güvenli olduğu ifade edilmiştir. Her iki grupta bilgi kaynakları irdelendiğinde en yüksek oranda internet ve sosyal medya üzerinden olduğu belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Temaslı ve hasta grubundaki annelerin emzirme hakkında bilgi ve tutumları

	Temaslı (n=11)	Hasta (n=17)	<i>p</i>
Anne sütünün yararlı etkileri sadece emzirme süresince mi devam eder?			<i>0.301</i>
Evet	2 (%18.2)	3 (%17.6)	
Hayır	9 (%81.8)	14 (%82.4)	
Pandemi döneminde formül mama ile mi yoksa anne sütü ile beslenme mi daha uygundur?			<i>0.001</i>
Formül mama	2 (%18.2)	13 (%76.5)	
Anne sütü	9 (%81.8)	4 (%23.5)	
Pandemi döneminde anne memesinden emzirmek mi yoksa anne sütünü biberon ile vermek mi uygundur?			<i>0.093</i>
Anne memesi	3 (%27.3)	5 (%29.4)	
Biberon	8 (%72.7)	12 (%70.6)	
Anne sütü ile beslenen bebekler, formülle beslenen bebeklerden daha mı sağlıklıdır?			<i>0.269</i>
Evet	10 (%90.9)	15 (%88.2)	
Hayır	1 (%9.1)	2 (%11.8)	
Anne sütü bebekler için en ideal besin midir?			<i>0.074</i>
Evet	11 (%100)	16 (%94.1)	
Hayır	0 (%0)	1 (%5.9)	
Formül mama bebekler için anne sütü kadar sağlıklı mıdır?			<i>0.032</i>
Evet	6 (%54.5)	14 (%82.4)	
Hayır	5 (%45.5)	3 (%17.6)	
COVID-19 tedavisi gören bir anne sizce bebeğine anne sütü vermeli midir?			<i>0.112</i>
Evet	2 (%18.2)	4 (%23.5)	
Hayır	9 (%81.8)	13 (%76.5)	
Hastanede COVID-19 tedavisi gören bir anne sizce bebeğine anne sütü vermeli midir?			<i>0.699</i>
Evet	1 (%9.1)	2 (% 11.8)	
Hayır	10 (% 90.9)	15 (%88.2)	
Bu konularda bilgi kaynaklarınız nelerdir?			<i>0.374</i>
Sağlık Çalışanları	2 (%18.2)	3 (%17.6)	
Kitap	1 (%9.1)	2 (%11.8)	
Televizyon	1 (%9.1)	1 (%5.9)	
İnternet	4 (%36.4)	6 (% 35.3)	
Sosyal medya	3 (%27.2)	5 (%29.4)	

TARTIŞMA

DSÖ çocukların, annelerinin ve toplumun sağlığı için bebeklerin doğumdan sonra ilk 6 ay tek başına anne sütü ile beslenmelerini ve uygun tamamlayıcı besinlere başlanarak emzirmenin en az iki yaşına kadar sürdürülmesini önermekte ve salgınlar gibi olağanüstü durumlar sırasında anne sütü ile beslenmenin sürdürülmesi ve korunması gerektiğini önemle belirtmektedir (9,11). Çalışmamızda, temaslı ve hasta olan annelerin

emzirme durumları sorgulanmış ve temaslı annelerin %54.5'i bebeklerini sadece anne sütü ile beslerken, hasta olan grupta bu oran %17.6 olarak bulunmuştur. COVID-19 tedavisi sırasında anne sütü vermeyi bırakan 8 hastaya (%47.1) nedeni sorulduğunda 1'i (%12.5) tedaviyi yürüten hekimin önerisi ile, 2'si (%25) birinci basamak hekimin önerisi ile ve diğer 5'i (%62.5) ilaç yan etkileri konusundaki endişeleri sebebiyle kendi istekleri ile anne sütü vermeyi bıraktıklarını

belirtmişlerdir. Bu sonuçlara dayanarak, özellikle olağan üstü durumlar ve salgın hastalıklar seyrinde, uygun tedbirleri alarak emzirmeye devam etmenin yada anne emziremeyecek kadar düşük ise anne sütünün sağılarak verilmesinin hayati önemi öncelikle sağlık çalışanlarına, emziren annelere ve yakınlarına mutlaka anlatılmalı ve gereğinde emzirme danışmanlığı hizmetlerine ulaşımı sağlanmalıdır.

Türkiye'de 2018 TNSA raporlarına göre; emzirilen 0-1 aylık bebeklerin %22'si formül mama ile beslenirken, bu oran 2-8 aylık emzirilen bebeklerde %29'dan fazladır (10). Bizim verilerimize göre de, hasta olmayan temaslı annelerin %45.5'i formül mama kullanırken, bu oranın literatür ile benzer olduğu, ancak hasta olan grupta annelerin %47.1'inin anne sütüne ek olarak formül mamada kullandıkları ve %35.3'inin ise sadece formül mama kullandığı görülmüştür.

Literatürde toplumda anne sütü verme eğilimi ve buna etki eden faktörleri inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu konuda değişik çalışmalarda farklı faktörler sorgulanmış ve anne yaşı, eğitim düzeyi, aile tipi, gelir düzeyi, doğum şekli ve haftası gibi sosyodemografik veriler de irdelenmiştir (13,14,15). Toplam 302 anne bebek çiftinin katıldığı bir çalışmada, annenin eğitim durumu ve gelir düzeyi arttıkça emzirme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir (12,13). Bizim çalışmamızda ise, COVID-19 tedavisi görmüş olmanın anne sütü alma oranlarını etkilediği ve tedavi alan annelerin bebeklerini daha az oranda anne sütü ile besledikleri görülmüştür. Literatürde pandemi seyrinde emzirmenin devam etmesi gerekliliği ve önemi konusunda birçok öneri ve bilimsel çalışma yayınlanmaya başlanmış olmasına rağmen, tedavi seyrinde anne davranış ve tutumlarını inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Çok sayıda bilimsel kuruluş COVID-19 salgını sırasında anne sütü ile beslenmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır (7,16,17,18). Bu kuruluşların ve DSÖ'nün COVID-19 salgını sırasında yakın temaslı annelere genel önerisi anne sütü ile beslenmeye ara verilmemesi yönündedir. Ancak annenin emzirirken veya süt sağarken maske takması, emzirmeden önce ellerini etkin olarak yıkaması, bulunan ortamın sık havalandırılması, kıyafetlerin yüksek ısıda yıkanması, sağlıklı yaşam alışkanlıklarına dikkat edilmesi önerilmektedir. Ayrıca evde tedavi edilen COVID-19 (+) emziren annenin bebeğinden ayrılması da önerilmemektedir (19). DSÖ ve uluslararası birçok bilimsel kuruluş bu durumda anne ve bebeği ayırmak değil hijyen kurallarına dikkat edilerek emzirmeye devam edilmesini önermektedir (7,16,17,18,20). DSÖ'nün ve T.C Sağlık Bakanlığı'nın hafif semptomları olan olguların evde bakımı için önerileri; hasta ve ev içi bireylerin hijyen konusunda eğitilmesi, ev içi yayılmayı engellemek için önlemler alınması şeklindedir. Bu amaçla: Hasta kişiyi iyi havalandıran bir ortamda izole etmek, ev içinde hastanın dolaşmasını sınırlamak, ev içi bireylerin farklı odada kalması, bu mümkün değilse hasta ile en az 1 metre mesafede olmasını sağlamak olarak sıralanmakta ve emziren annenin emzirmeye devam etmesini ancak maske takmasını ve bebeği ile temasında el hijyenine dikkat etmesini önermektedir (20, 21). Ancak bizim çalışmamızda görülmüştür ki; evde tedavi verilen ve hafif semptomları olan annelerin yalnızca %17.6'sı bebeklerini sadece anne sütü ile beslemeye devam etmiş ve %76.5'i salgın döneminde formül mama ile beslemenin bebekleri için en güvenli beslenme şekli olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmamızda ortaya çıkan bu sonucun nedeninin, COVID-19 pandemisi ile ilgili bilimsel verilerin henüz çok sınırlı olması ve çalışmamızda da görüldüğü üzere annelerin yarısından fazlasının internet ve sosyal medya

üzerinden bilgi sahibi olmaya çalışmaları olarak düşünülmektedir.

Çalışmamızın bazı kısıtlılıkları mevcuttur. Öncelikle örneklem büyüklüğünün küçük ve tek bir bölgeden vakaların seçilmiş olması en önemli kısıtlılıklardandır. Tekirdağ bölgesinde COVID-19 vaka sayılarının diğer bölgelerle karşılaştırıldığında daha az olması, daha az sayıda hasta ve teması anneye ulaşabilmemize neden olmuştur. Ancak, emzirme sürecine etkili faktörlerin ve sosyodemografik verilerin ayrıntılı sorgulanabildiği, daha büyük hasta serileri ile yapılan ve çok merkezli çalışmalara kaynak oluşturması açısından araştırmamızın literatüre katkısının büyük olacağını düşünmekteyiz.

Tüm bu veriler ışığında; COVID-19 teması veya enfeksiyonu varlığında anne sütünün verilmesinde bir engel görülmemektedir. Anne sütünde saptanan belirli virüslere özgü antikorlar anne sütü yolu ile bebeğe geçerek hastalıklardan koruyucu etki göstermektedir. Emziren hasta anne, hastalığı sırasında vücudunun korunmak için ürettiği antikorları sütü yolu ile bebeğine vermekte ve böylece bebeğin annenin geçirmekte olduğu hastalıktan korunması sağlanmaktadır. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü'nün ve T.C Sağlık Bakanlığı'nın önerileri doğrultusunda COVID-19 tedavisi sırasında emzirmenin sürdürülmesi konusunda gereken özen gösterilmelidir. Araştırmamızın sonuçlarına göre bu açıdan ailelerin bilgilendirilmesi önem taşımaktadır.

Kaynaklar

1. Cui J, Li F, Shi Z-L. Origin and evolution of pathogenic coronaviruses. *Nat Rev Microbiol.* 2019;17:181-92.
2. Zhu N, Zhang D, Wang W, Li X, Yang B, Song J, et al. A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019. *N Engl J Med.* 2020:1-7.
3. World Health Organization. Coronavirus disease (COVID-19) outbreak. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (son erişim tarihi: 10.07.2020)
4. Gorbalenya AE, Baker SC, Baric RS, De GRJ, Gulyaeva AA, Haagmans BL, et al. Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus: the species and its viruses- a statement of the Coronavirus Study Group. *BioRxiv.* 2020;11:1-15.
5. T.C. Sağlık Bakanlığı, COVID-19 Yeni Coronavirus Hastalığı. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/> (son erişim tarihi: 15.07.2020)
6. Dong Y, Mo X, Hu Y, Qi X, Jiang F, Jiang Z, et al. Epidemiological characteristics of 2143 pediatric patients with 2019 coronavirus disease in China epidemiology of COVID-19 among children in China. *Pediatrics.* 2020. <https://doi.org/10.1542/peds.2020-0702>.
7. Royal College of Paediatrics and Child Health. COVID-19- guidance for paediatric services. RCPCH. London. <https://www.rcpch.ac.uk/sites/default/files/generated-pdf/document/COVID-19---guidance-for-paediatric-services.pdf>. (son erişim tarihi: 12.07.2020)
8. Chen H, Guo J, Wan, C, Luo F, Yu X. Zhang,W, et al. Clinical characteristics and intrauterine vertical transmission potential of COVID-19 infection in nine pregnant women: a retrospective review of medical records. *The Lancet* 2020; 395(10226):809-15.
9. World Health Organization, Guiding principles for feeding infants and young children during emergencies. 2004, Geneva WHO/NHD/99.10
10. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, (TNSA) 2018. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2018/rapor/TNSA2018_ana_Rapor.pdf (son erişim tarihi: 10.07.2020)
11. WHO/UNICEF. Global Breastfeeding Scorecard, Enabling Women To Breastfeed Through Better Policies and Programmes. Geneva: World Health Organization; 2018.
12. Melissa A Theurich, Riccardo Davanzo , Marianne Busck-Rasmussen , N Marta Díaz-Gómez , Christine Brennan , Elisabeth Kylberg, et al. Breastfeeding Rates and Programs in Europe: A Survey of 11 National Breastfeeding Committees and Representatives. *J Pediatr Gastroenterol Nutr.* 2019 Mar;68(3):400-407.
13. Kondolot M, Yalçın S, Yurdakök K. Sadece anne sütü alım durumuna etki eden faktörler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2009; 52: 122-127.
14. Estefania Henriquez Luthje, Taciana E. Baez Mainardi, Gabriela M. Henriquez Luthje, Emilton A. Lopez. Prevalence of Exclusive Breastfeeding and Factors Associated with Exclusive Breastfeeding in Adolescent Mothers in an Upper Middle Income Country. *Pediatrics* July 2020, 146.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 28.05.2020 tarihinde 46048792-050.01.04-E protokol numarası ile onay alınmıştır. T.C Sağlık Bakanlığı 2020-05-06T14_41_09 protokol numarası ile çalışmayı onaylamıştır.